

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗΣ

Κατ' Αύγουστον τοῦ 1885 ἐπὶ τῇ ἀνακλήσει τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρ. Ραγκαβῆ ἐκ Βερολίνου, ἐπελθούσῃ ἐνεκα τῆς ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου τῆς 7ης Ἀπριλίου καταργήσεως τῶν πρεσβευτικῶν θέσεων, ἐδημοσίευσα ἐν τῇ Ἑστία ἄρθρον περὶ τοῦ πνευματώδους καὶ θαλεροῦ γέροντος, τὸν ὁποῖον ἐσαβάνωσεν ἡ τιμημένη Ἀρετὴ κατὰ τὴν ὥραίαν τοῦ ποιητοῦ ἔκφρασιν.

Ἡθέλησα τότε νὰ σκιαγραφῶ μόνον τὸν ἄνθρωπον. Ἄν δὲ ἀκροθιγῶς ἡψάμην ἐπεισοδίων τινῶν τοῦ μακροῦ καὶ ἀκτινοβολούντος σταδίου τοῦ ὡς διπλωμάτου καὶ λογίου, ἡ ἐρριψοκινδύνευσα πρόχειρόν τινα περὶ αὐτοῦ κρίσιν, οὐδέποτε ἐπίστευσα, ὅτι ἐχαρκτηρίζα τὸν ἄνδρα, τοῦ ὁποῖου ὁλόκληρος ὁ βίος ὑπῆρξεν ἀδιάλειπτος παραγωγικὴ ἐργασία, δι' ἧς ἀναμφηρίστως κατέκτησε μίαν τῶν πρωτίστων θέσεων ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων τῆς ἀναγεννηθείσης Ἑλλάδος. Τὸ ἔργον τοῦ ἀκαταπονήτου λογίου ἐσκιαγράφησε δι' ἄδρων γραμμῶν ἐπιτυχῶς οὐ πρὸ πολλοῦ ἐν τῇ Ἑστίᾳ προσφιλῆς συνάδελφος ὁ κ. Κωστῆς Παλαμᾶς. Ἀλλ' ἡ ἐπισταμένη περὶ Ραγκαβῆ μελέτη εἶναι ἔργον μεγάλῃς ἐπιβολῆς καὶ μεγαλειτέρων κόπων. Διὸ καὶ πάλιν, ὡς τότε, οὔτε τὸν ὑπάλληλον τοῦ Κράτους οὔτε τὸν λόγιον θὰ ἐπιχειρήσω νὰ χαρακτηρίσω. Τὸ πολυσχιδὲς ἀμφοτέρων τούτων τῶν ἐμφανίσεων τοῦ Ραγκαβῆ ἀπαιτεῖ καὶ προπαρασκευὴν ἄλλην καὶ χρόνον μακρὸν ὅπως κριθῇ ἐπαρκῶς καὶ χαρακτηρησθῇ δικαίως. Διότι μὴ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ Ραγκαβῆς ἦτο μέχρι τῆς τελευταίας ὀριστικῆς ἐκ Βερολίνου ἀνακλήσεώς του ὁ ἀρχαιοτάτος τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ὑπαλλήλων τοῦ ἐλληνικοῦ Κράτους, ὑπῆρξε δὲ καὶ ὁ πολυγραφώτατος τῶν Ἑλλήνων λογίων. Ὡς ὑπάλληλος, ἀπὸ τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ μετεπήδησεν εἰς τὸ ἐπαναστατικὸν γραφεῖον τῶν ὑπὸ τὸν Κωλέττην συνταγματικῶν καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν πραγμάτων διηύθυνεν ἀλληλοδιαδόχως τὴν ἐκπαίδευσιν, τὸ ἐθνικὸν τυπογραφεῖον, τὰ δημόσια ἔργα, τὸ ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐκ περιτροπῆς δὲ τὰς ἐν Βασιγῶνι, Κωνσταντινουπόλει, Παρίσις καὶ Βερολίνῳ ἐλληνικὰς πρεσβεΐας, ἐνῷ ὡς λόγιος ἐδίδαξε μὲν ἀπὸ

τῆς πανεπιστημιακῆς ἐδρας τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ συνέγραψεν ἀρχαιολογικά καὶ ποιητικὰ ἔργα κυρίως, ἀλλὰ καὶ τὸ ἄλλο δὲν συνέγραψε: Μὴ δὲν ἐξέδωκε γεωμετρίαν καὶ ἄλλγεθραν ἢ μὴ ἀπηξίωσε νὰ συγγράψῃ ὁλοκλήρους περὶ πνευματισμοῦ πραγματείας; Τοιούτου λοιπὸν πολυμεροῦς σταδίου τὸν χαρακτηρισμὸν καὶ τὴν ἀνάλυσιν οὐδὲ σήμερον θὰ ἐπιχειρήσω. Θ' ἀναμνησθῶ μόνον καὶ πάλιν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἐγνώρισα αὐτὸν κατὰ τὴν τετραετὴ ἐν Βερολίνῳ διαμονήν μου, γλυκὺν καὶ πρᾶον γέροντα, οὐ τὸ σπινθηρίζον πνεῦμα, αἱ πλήρεις ἀμυγῆς χάριτος διηγήσεις, ἡ δικτικὴ εἰρωνία, ἡ ἀβίαστος εὐφυολογία, ἡ ἀστείρευτος ἐτοιμολογία, ἡ φαναριωτικὴ λεπτότης καὶ ἡ ἀκένωτος πολυμάθεια, πολλάκις μ' ἔκαμαν νὰ λησμονήσω πῶς παρῆλθον αἱ ὥραι ἐν τῇ ἐπαγωγῇ συναναστροφῇ του. Ἡ πρὸ ἐπταετίας ὑπ' ἐμοῦ γραφεῖσα σκιαγραφία του ἐχρησίμεισε προσφάτως ὡς βάσις ὅλων τῶν νεκρολογίων του. Αἱ σήμερον δημοσιεύμεναι περὶ τοῦ ἀνεπιλήστου ἀνδρός προσωπικαὶ ἀναμνήσεις μου ἔστωσαν αὐτῷ λιτὸν καὶ ἄνευ ἀξιώσεων μνημοσύνων ὑπὸ χειρὸς εὐλαβοῦς.

* *

Τῷ 1885 διῆλθον ἐν Βερολίνῳ τὸ Πάσχα διὰ τελευταίαν φορὰν μετὰ τοῦ Ραγκαβῆ. Ἀπὸ τῆς πρώτης σχεδὸν ἡμέρας τῶν μεγάλων νηστειῶν τῆς ἐβδομάδος τῶν παθῶν ὁ τότε γραμματεὺς τῆς πρεσβεΐας κ. Μ. Δουρούτης ἤνοιγε τὸν φιλόξενον οἶκόν του εἰς τὸν σοφὸν αὐτοῦ προϊστάμενον καὶ ἐμὲ ἕως τῆς Δευτέρας τῆς Διακαινησίμου. Ἐκεῖ δὲ ἡ τῆς οἰκοδεσποίνης ἀνεξάντλητος καλοκαγαθία καὶ καθυποχρεούσα φιλοφροσύνη, ἡνάγκαζεν ἡμᾶς νὰ ἐνθυμώμεθα καὶ τηρῶμεν τὰς παραδόσεις τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἧς ἡμεθα πάντες πιστὰ τέκνα. Τὰ νηστήσιμα γεύματα τῶν ἁγίων ἐκείνων ἡμερῶν διὰ τῶν ὁποίων ἡ ἀγαθὴ ἐλληνὶς ἐφρόντιζε νὰ σώσῃ τὴν ψυχὴν ἡμῶν, ἀμφιβάλλω μὲν ἂν συνετέλουν καὶ εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ στομάχου, πάντως ὁμῶς παρεσκεύαζον αὐτὸν θαυμασίως διὰ τὸν πασχάλιον ἄμνον καὶ τὰ ἐρυθροβαρῆ ὡς τῆς Ἀναστάσεως, ὧν ἡ ἐπὶ

τῆς φιλοξένου τραπέζης ἐμφάνισις κατὰ τὸ δεῖπνον τῆς Κυριακῆς ἐσήμαινε καὶ τὴν λήξιν τῆς σειρᾶς τῶν οἰκογενειακῶν τούτων προσκλήσεων. Ἀπέριττα καὶ ἄνευ ὀχληρῶν ἐθιμοτυπιῶν ἦσαν τὰ γεύματα ἐκεῖνα, ἀλλ' ἐτηροῦντο κατ' αὐτὰ αἱ παραδόσεις τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Πατρίδος. Παραδόσεις πάντοτε μὲν γλυκεῖαι καὶ προσφιλεῖς, ἀλλ' ἐτι γλυκύτεραι καὶ προσφιλέστεραι ἐν γῇ ξένη, ἀπηλλαγμένη δ' ἄλλως τοιούτων θρησκευτικῶν διατυπώσεων.

Τὰ νηστήσιμα ἐδέσματα, ἅτινα παρετίθεντο ἡμῖν, ἀπῆρτιζον λόγῳ προελεύσεως ἀληθῆς μωσαϊκῶν χωρῶν ἐτεροδόξων. Τὰ ὅστρεα τῆς Ὀλλανδίας καὶ οἱ ἀστακοὶ τῆς Βορείου θαλάσσης δισταυροῦντο πρὸς τὰ χρυσόμηλα τῆς Ἰταλίας καὶ τοῦ ἐσπεριδοειδῆ τῆς Ἰσπανίας. Μόνον δὲ δύο ὀρθοδόξων χωρῶν προιόντα, τὸ ρωσσικὸν χαβιάριον καὶ τὸ κερκυραϊκὸν ἔλαιον, διετῆρουν καὶ κατ' οὐσίαν τὸν χαρακτῆρα τῶν πατρίων δεῖπνων. Ὁ Παγκαβῆς ῥίπτων ἐκάστοτε βλέμμα εἰς τὴν ἀναγραφὴν τοῦ δεῖπνου (menu), συντεταγμένην ἐπὶ τὸ κωμικώτερον, κατὰ τὸ ὑπὸ τοῦ φίλου κ. Φ. Α. περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ληξιάσης δεκαετηρίδος εἰσαχθὲν σύστημα ἀρχαϊκῶν ὀψολογίων, ἐγέλα μὲν ἀναγινώσκων τοὺς «ἐλαιοπαγεῖς κολύμβους» ἐκίνει δὲ τὴν κεφαλὴν διὰ τὴν ἥκιστα ἀσκητικὴν λιτότητα τοῦ καταλόγου καὶ συνείθιζε νὰ λέγῃ μὲ ὕψος παραπόνου, ἀλλὰ καὶ μειδῶν:

— Εἶνε ἀληθές, ὅτι νηστεύομεν, ἀλλὰ νηστεύομεν κατὰ τὸ συναξάριον τοῦ ὁσίου Λουκούλλου.

Ἡ πρώτη εὐφυολογία, ἣν θὰ ἐξεστόμιζεν ὁ ἀλχημύνητος γέρων, ἦτο τὸ σύνθημα οἰκογενειακῆς τινος διαχύσεως, ἥτις ἐβασίλευε μεταξὺ τῶν συνδαιτυμόνων. Ἡ δ' Ἑλλάς ἦτο κατὰ φυσικὸν λόγον τὸ θέμα τῶν ἡμετέρων συνομιλιῶν, ἃς διήνθιζον ἀναμνήσεις, πόθοι, σχέδια. Ὁ Παγκαβῆς εἶχε πάντοτε σχεδὸν τὸν λόγον. Ἐπρυτάνευε πάσης συνδιαλέξεως ὁ στωμύλος καὶ θαλερός γέρων διὰ τοῦ ἀνεξαντλήτου πνεύματός του καὶ τῆς διαλεκτικῆς του χάριτος. Τὴν ἀστείρευτον εὐφυολογίαν συνέδεε πρὸς δεσμεύουσαν ἀφηγηματικὴν τέχνην, αἱ δὲ πλήρεις θελγῆτρου διηγήσεις ἐκ τοῦ βίου του ἐκράτουν ἡμᾶς πολυλάκις πέντε καὶ ἑξ ὥρας ἐξαρτωμένους ἀπὸ τῶν χειλέων του. Διότι μετὰ τὸ δεῖπνον ἀπεσυρόμεθα ταχτικῶς εἰς μικρὰν αἴθουσαν, ὅπου διηγείτο ἡμῖν τὰς ἀναμνήσεις τοῦ σταδίου του. Ἐκ τῶν διηγήσεων δ' ἐκείνων ἐσταχυολόγησα βραδύτερον τὰ ὀλίγα ἐπεισόδια τοῦ βίου αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα παρενέβαλα ἐν τῇ σκιαγραφίᾳ, ἣν ἐδημοσίευσες τότε ἡ *Ἑστία*. Ὀλίγας ὁμως ἡμέρας μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῆς ἔλαβον ἐξ Ἑλλάδος, ὅπου εἶχεν ἤδη φθάσει ὁ Παγκαβῆς ἀνακληθεὶς εὐχαριστήριον ἐπιστολήν, ἣ ὁποία ἀνεσκέυαζε λεπτομέρειάν τινα

περὶ τῆς ὑπουργείας του. Ταύτην πρὸ ἐτῶν εἶχον παρ' ἄλλων ἀκούσει καὶ δὲν ἐδίστασα, ὡς φήμην ν' ἀναγράψω. Ἀλλ' ὁ Παγκαβῆς διαρρήδην ἠρνήθη τὴν ὑπόστασιν τῆς φήμης ἐκεῖνης ἐν τῇ πρὸς με ἐπιστολῇ του, ἣν χάριν τῆς ἱστορικῆς ἀκριβείας, ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἐγράφη, παραθέτω πιστῶς ὧδε:

Ἐν Κηφισίᾳ τῇ 10/22 Αὐγ. 1885

Φίλτατε Κ. Ρούκν,

Μόλις ἀφίχθεις εἰς Ἀθήνας, ἐχαιρετῆθῃν ὑπὸ τοῦ εὐγλωττοῦ ἄρθρου τῆς «Ἑστίας» ὡς ὑπὸ τῶν ἀνθρωπεῶν ἐκείνων Willkommen, ἅτινα ἐν Βερολίνῳ προσαγορεύουσι τοὺς ἐπανερχομένους. Σᾶς εὐγνωμονῶ διὰ τὸν ὠραῖον πανηγυρικόν, καίτοι κατὰ πολὺ ὑπερβαίνοντα καὶ τὴν ἀξίαν καὶ τὰς ἀξιώσεις τοῦ πανηγυριζομένου, καὶ ὄντα ἐξ ἐκείνων, ὅτινες μάλιστα συνιστῶσι τὸν πανηγυρίζοντα. Μία λεπτομέρεια δ' ἐν αὐτῷ καὶ μ' ἐξέπληξε, διότι ἡγνούσαν ἐντελῶς, ὅτι ἡ ἐπὶ Βασιλείως Ὁθωνος εἰς τὸ Ὑπουργεῖον εἰσόδος καὶ ἐπὶ τινα χρόνον διαμονή μου ἀπεδόθη ποτὲ εἰς εὐνοίαν τῆς Βασιλείσης, ἐν ᾗ ἀκριβῶς τὸ ἐναντίον συνέβη, ὅτι δηλαδὴ ὁ Βασιλεὺς μ' ἐμάχρυνε τότε τοῦ Ὑπουργείου μόνον κατὰ προτροπὴν τῆς Βασιλείσης, ἥτις ἐνόμισεν, ὅτι οἱ τότε καιροὶ ἀπῆλθον ἐν ταῖς πράγμασιν ἄνδρας ἐγγυώριον ἐπιρροῆς ὁ δὲ Βασιλεὺς Ὁθων εἶχε τὴν καλωσύνην μετὰ τινος ἡμέρας νὰ μ' εἰπῇ, ὅτι μετημελήθη διὰ τὸ μέτρον, ὃ ἔλαβε.

Τὴν Ἑλλάδα εὗρον ὠραίαν ὡς τὴν ἐνθυμούμην. Ἡ φύσις εἶνε θαυμασιὰ· ἐλπίζω, ὅτι βαθμηδὸν θὰ βελτιωθῶσι κατ' εὐχὴν καὶ τὰ ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐξαρτώμενα. Δὲν κατώρθωσα νὰ ἰδῶ εἰσέτι οὐδένα τῶν πολιτευομένων, διότι ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς μετέβην εἰς Κηφισίαν.

Ὅταν ἰδῆτε τὸν Κ. Δουρούτην, προσφέρατέ τῷ τὰς προσρήσεις μου. Ἐλπίζω νὰ μάθω, ὅτι ἡ ὑγεία τῆς Κας Δουρούτῃ ἐβελτιώθη ἐντελῶς. Ἀναπολήτῃ με ἐπίσης εἰς τὴν μνήμην τῶν αὐτῶν ὁμογενῶν καὶ πιστεύσατε, ὅτι διατελῶ μετὰ πάσης ὑπολήψεως

Πάντοτε ὑμῖν ἀφωσιωμένος

Α. Ρ. ΠΑΓΚΑΒΗΣ

Ἡ ὠραία αὕτη ἐπιστολὴ τοῦ σεβαστοῦ ἀνδρὸς ἃς χρησιμεύσῃ νῦν μετὰ θάνατον πρὸς ἐπανάρθωσιν τῆς ἀνακριθείας, ἣν δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐπαναλάβωσιν ἀβασανίστως πάντες οἱ ἐκ τοῦ ἄρθρου μου ἐκείνου ἀντλήσαντες τὰς δημοσιευθεῖσας νεκρολογίας του.

Ἡ δυνάμην πολλὰ ἄλλα ἐπεισόδια τοῦ βίου του νὰ περιλάβω ἐν τῇ σκιαγραφίᾳ ἐκείνῃ, ἀλλ' ὁ ἡδυεπὴς πρεσβύτης μ' ἐβεβαίον τότε, ὅτι συνέτασσε τ' ἀπομνημονεύματά του καὶ ἐφοβήθη, μὴ προλαμβάνων ἐγὼ δι' ἀκόμψου ἀκριτομυθίας τὴν ἀριστοτεχνικὴν ἐκείνου ἀφήγησιν καὶ ἐμαυτὸν ἀδικήσω καὶ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ ἐλληνικοῦ κοινοῦ ἐπιζημιῶς προεξορλήσω. Ἐλεγε δ' ἡμῖν τότε, ὅτι ἤθελεν ἀφήσει παραγγελίαν, ὅπως τ' ἀπομνημονεύματα αὐτοῦ δημοσιευθῶσι μετὰ τὸν θάνατόν του. Καὶ ἀγνοῶ μὲν ἂν ἐξετέλεσέ ποτε τοῦτο, ὡς ἀγνοῶ ἐπίσης καὶ τί θὰ πράξωσιν οἱ πρὸς οὓς ἐδόθη

— ἂν ὄντως ἐδόθη — ἡ τοιαύτη ἐντολή. Ἄλλ' ἐφ' ὅσον διέμενον ἐν Βερολίῳ μετ' αὐτοῦ προσεπάθησα παντοιοτρόπως νὰ τῷ ἀποσπάσω τὸ πολύτιμον χειρόγραφον πρὸς δημοσίευσιν. Ἐγραψα πρὸς τὸν τότε διευθυντὴν τῆς *Ἑστίας* κ. Γ. Κασδόνην ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ γοήτρου τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Παγκαθῆ ἐπιστολὴν τόσον ἐνθουσιώδη, ὥστε ὁ ἀγαθὸς φίλος μου προέβη εἰς προτάσεις πρωτοφανεῖς δι' ἑλληνα ἐκδότην καὶ πλήρεις θυσιῶν ἀληθῶς. Ἄλλ' οὔτε τοῦ κ. Κασδόνη τὰ δελεαστικά γράμματα, οὔτε αἱ ἐμαὶ παρακλήσεις καὶ προτροπαί, καίπερ λαβοῦσαι τύπον τακτικῆς πολιτορίας, ἔσχυσαν νὰ πείσουν τὸν πολὺν λογογράφον νὰ προβῇ εἰς τὴν δημοσίευσιν τῶν μεστῶν ἐνδιαφέροντος ἀναμνήσεών του. Βεβαίως τὸ χειρόγραφον θὰ σώζεται, διότι ἐγὼ εἶδον πολλὰ φυλλάδια αὐτοῦ ἐν πρωτοτύπῳ. Ἄλλ' ἡ μὴ δημοσίευσίς του ἔστω καὶ ἀτελοὺς καὶ ἀνεπεξεργάστου θὰ ἦτο ἀδίκημα καὶ πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἐκλείψαντος ἀνδρός, καὶ πρὸς τὴν νεωτέραν ἡμῶν φιλολογικὴν, πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἱστορίαν.

Τίς δὲ θὰ πιστεύσῃ ὅτι ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασιν αὐτοῦ εὔρηται καὶ ἡ ἱστορία τοῦ ἀναγεννηθέντος ἐλληνικοῦ θεάτρου; Τὴν πρώτην ἐλληνικὴν σκηνήν, ἣν μετὰ τὸν ἀγῶνα εἶδον οἱ ἄμουςοι ἐκεῖνοι τῆς ἀνεξαρτησίας ἡρώες πηγυμένῃ ἐν Ναυπλίῳ ὀφείλομεν εἰς ἐνεργείας τοῦ Παγκαθῆ. Δὲν ἐνθυμοῦμαι πλέον τίνα ἦσαν τὰ πρῶτα δράματα, ἅτινα ἐπ' αὐτῆς ἀνεβιβάσθησαν, καὶ τίνες οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν. Ἄλλ' ἐνθυμοῦμαι καλῶς, ὅτι μετὰ τῶν πρώτων ἡθοποιῶν συγκατελέγοντο ὁ Θεόδωρος Ὀρφανίδης καὶ ὁ Γεώργιος Παράσχος. Ὁ δευτέρος ὑπεδύετο συνήθως γυναικεῖα πρόσωπα. Ὁ δὲ Παγκαθῆς ἐπιθυμῶν νὰ ἄρῃ τὴν ἀνάρμοστον ἐκείνην ἐμφάνισιν, ὡς γυναικός, τοῦ ποιητικωτάτου παλληκαρίου ἀπὸ τῆς ἀρτιπαγοῦς ἐλληνικῆς σκηνῆς, ἐπέδωκε εἰς ἀναζήτησιν τῆς σπανίας Ἑλληνίδος, ἣτις ἤθελε συγκατανεύσει νὰ ἐμφανισθῇ, ὡς ἡθοποιὸς πρὸ ἀκροατηρίου τόσον ὀλίγον ὠρίμου πρὸς τοιοῦτο θέαμα.

Ἀμειψίως διηγείτο ἡμῖν τοὺς ἀγῶνάς του εἰς ἀνίχνευσιν τοῦ περιποθήτου εὐρήματος. Καὶ εἶχε πλέον ἀπελπισθῇ, ὅτε ἀπροσδόκητος σύμπτωσις ἔφερεν αὐτὸν εἰς τρώγλιν τινα, ἐν ἣ ἔζη πενεστάτη γραῖα χήρα μετὰ τῆς ἀρχοῦντος ἐγγραμμάτου θυγατρὸς τῆς. Αὕτη ὑπῆρξεν ἡ ἡρώς, ἣτις ἐδέχθη νὰ καταφρονήσῃ τὰς προλήψεις καὶ ν' ἀφηγήσῃ τοὺς μυκτηρισμούς τῶν ὁμοφύλων τοῦλάχιστον, ὅπως λάβῃ τὴν τιμὴν νὰ γίνῃ ἡ πρώτη Ἑλληνὶς ἡθοποιός. Δὲν ἐνθυμοῦμαι πλέον τὸ ὄνομά της, ἵνα τὸ παραδῶσω εἰς τὴν ἀθανάσιαν. Ἄλλ' ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τοῦ Παγκαθῆ θὰ εἶνε βεβαίως ἀναγεγραμμένον, ὥστε δὲν θὰ ὑποστῇ τὴν ἀνεπανόρθωτον ταύτην ἀπώλειαν ἡ ἱστορία.

Ἡ συγκίνησις τοῦ Παγκαθῆ ἐπὶ τῷ εὐρήματι

δὲν περιγράφεται. Ὅτε εἰσέδυσεν εἰς τὸ ἄντρον τῆς νύμφης τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου ἐνόμισεν, ὅτι ἀντίκρυσεν αὐτὴν ταύτην τὴν Μοῦσαν Μελομένην. Ἄλλ' ὅτε ἠτένισε τὴν ὑποψήφιον ἡρεμώτερον καὶ ἐν ἀπλήτῳ φωτί, εὔρεν αὐτὴν ἡκιστα εὐειδῆ, σκελετώδη δὲ καὶ καχεκτικὴν, καὶ ὠχρὰν, καὶ ἀσθενικὴν, καὶ σχεδὸν ῥαχητικὴν. Δὲν ἀπελπίσθη ὅμως. Ἐμίσθωσεν ἐξ ἰδίων δι' αὐτὴν ὑπ' ἐνοίκιον ἄλλο οἶκημα, μᾶλλον εὐήλιον καὶ μᾶλλον εὐάερον, κατέβαλε δὲ καὶ τὴν δαπάνην τῆς ἐσθῆτος, δι' ἧς θὰ ἠδύνατο εὐπροσώπως νὰ πορεύηται εἰς τὰ γυμνάσια τοῦ θιάσου. Ἀλλὰ δὲν ἐσταμάτησεν ἐδῶ ἡ περὶ αὐτῆς μέριμνα. Ἐφρόντισε πρὶν παρουσιάσῃ τὸν θησαυρὸν τοῦ εἰς τὸν ὄμιλον τῶν μελλόντων συναδέλφων ἐρασιτεχνῶν νὰ τῇ παράσχῃ καὶ ποιᾶν τινα σωματικὴν εὐεξίαν. Καὶ διὰ τὰ παχύνῃ κἄπως ἡ μέλλουσα καλλιτέχνις ἔπρεπε νὰ τρέφεται καλῶς. Διὰ τὸν Παγκαθῆν λοιπὸν κύριον μέλημα κατέστη ἔκτοτε ὁ ἐπιούσιος ζωμὸς τῆς ἐπωαζομένης ἐλληνίδος Ριστόρη καὶ τὸ καθημερινὸν αὐτῆς ἐκ κρέατος φαγητόν. Οὕτω κατῴρωσσε «εἰς ἓνα μῆνα νὰ τὴν ξεγυρίσῃ ὀλίγον» καθὼς ὁ ἴδιος ἔλεγε. Καὶ τότε τὴν παρουσίασεν. Ἦρχισε δὲ ἡ κόρη ἐκεῖνη ν' ἀποστηθίζῃ τὰ μέρη τῆς καὶ νὰ μετέχῃ τῶν δοκιμῶν, προοδεύουσα καθ' ἑκάστην ὀφθαλμοφανῶς, ὅχι μόνον εἰς τὴν ἀπαγγελίαν καὶ τὴν ὑπόκρισιν, ἀλλὰ καὶ εἰς χρώματα παρειῶν καὶ σώματος εὐρωστίαν. Ὁ Παγκαθῆς ἐπετέλει θαύματα καὶ ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς τροφοδότης. Οὕτω δ' ἐπέτυχεν νὰ μορφώσῃ τὴν πρώτην ἐλληνίδα ἡθοποιόν, ἧς ὅμως τὸ στάδιον, ἂν δὲν μὴ ἀπατᾷ ἡ μνήμη, ἔληξεν ἄωρος μετὰ εἴκοσι παραστάσεις, ἕνεκα τῆς τότε ἐπικρατούσης ἀγριότητος τῶν ἡθῶν, ἡκιστα ὠρίμων πρὸς τοιαύτας δημοσίαις ἐμφανίσεις τοῦ ὠραίου φύλου.

* *

Ἡ ὁδὸς Lenné, περιβάλλουσα τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς πρὸς τὴν πόλιν κορυφῆς τοῦ ἐν Βερολίῳ δάσους Thiergarten, εἶνε μία τῶν χαριστέρων ὁδῶν τῆς γερμανικῆς πρωτεύουσας. Εὐρισκομένη μετὰ δύο πολυθρόνων λεωφόρων, τῆς ὁδοῦ Königgrätzer καὶ τῆς δενδροστοιχίας τῆς Νίκης, τὰς ὁποίας ἐγκαρσίως συνδέει, διακρίνεται διὰ τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν μόνωσίν της. Ἀκριβῶς εἰπεῖν εἶνε ὁδὸς μονόπλευρος, διότι τὴν ἀπέναντι αὐτῆς πλευρὰν ἀποτελεῖ τὸ περιβάλλον τὰ δένδρα τοῦ δάσους πεζοδρόμιον. Αἱ ἐπ' αὐτῆς οἰκίαι ἔχουσιν οὕτω δύο πολυτίμους γείτονας, τὸ δάσος καὶ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου, θελκτικὴν δὲ σύντροφον τὴν ἡρεμίαν. Εἰς τὸ ἀνώγειον πάτωμα μιᾶς τούτων κατῴκει ὁ Παγκαθῆς κατὰ τοὺς πρὸ τῆς καταργήσεως τῶν πρεσβευτικῶν θέσεων τελευταίους μῆνας τῆς ἐν Βερολίῳ διαμονῆς του. Ἡ εἰσοδὸς εἰς τὸ οἶκμά του, δι' ὀλίγων ἐξωτερικῶν βαθμίδων

δων ὁδηγοῦσα ἀμέσως εἰς τὸ γραφεῖον αὐτοῦ, προὔκάλει, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἐπίσκεψιν ἡμῶν ὁσάκις διηρχόμεθα ἐκεῖθεν. Καὶ ἐπειδὴ ὁ μὲν πρὸς τὰ ἐκεῖ περίπατος ἦτο συνήθης, ἡ δὲ ἀργυροδόστρυχος κεφαλὴ τοῦ σοφοῦ πρεσβύτου ἐφαίνετο ἔξωθεν διὰ τῶν ὑάλων, πάντοτε σχεδὸν κύπτουσα πρὸ τοῦ γραφείου ἐπὶ βιβλίου τινός ἢ χειρογράφου, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ σταματήσωμεν, ὅπως τὸν χαιρετίσωμεν τοῦλάχιστον δι' ὀλίγων λέξεων.

Κατὰ τὰς τοιαύτας πρὸς αὐτὸν διαβατικὰς ἐπισκέψεις μου πολλάκις ἐπέμενε νὰ εἰσέλθω καὶ με' ἐκράτει ἐκεῖ συνομιλῶν μετ' ἐμοῦ διὰ μακρῶν περὶ ποικίλων ἀντικειμένων. Μιᾶ δὲ τῶν ἡμερῶν μοι ὠμίλησε περὶ τινος πραγματείας μου, ἣν εἶχον δημοσιεύσει τότε περίπου ἐν ἐγκρίτῳ γερμανικῷ περιοδικῷ (Petermann's Mittheilungen) περὶ Ἀλβανίας, ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τινων ἐν Ἀθήναις περὶ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ κ. Ε. Μκυρομάτη δημοσιευθέντων ἄρθρων, τῶν ὁποίων τὸ ἐμπεριεχόμενον ἐθνογραφικὸν καὶ στατιστικὸν ὕλικόν ἐπεξεργάσθην καὶ ἐσυστηματοποίησα. Ὁ Κεῖπερτ εἶχεν ἐκφρασθῇ εὐμενῶς περὶ τῆς ἐργασίας μου ταύτης πρὸς τὸν Ραγκαβῆν, εἶχον δὲ λάβει καὶ ἐγὼ ἐπιστολὴν παρὰ τῆς διευθύνσεως τοῦ περιοδικοῦ δι' ἧς μοι ἐζητεῖτο ἡ περὶ σχετικὰ θέματα καθ' ὁμοίον διατυπώσεως τρόπον συνεργασία μου. Ὁ δὲ Ραγκαβῆς παρὰ τοῦ Κεῖπερτ προτραπείς, ὅπως με' πείσῃ νὰ ἐργασθῶ περὶ τὴν ἐθνογραφίαν καὶ στατιστικὴν τῆς Μακεδονίας καὶ ἐγκολπωθεὶς τὴν ιδέαν, δὶς ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας ἔγραψε πρὸς τὸ ἡμέτερον ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν παρακαλῶν νὰ τῷ ἀποσταλῶσιν ἀναλόγου ὕλης ἐκθέσεις προξένων ἢ συλλόγων, ὅπως μοι χορηγήσῃ τὰ ἀπαραίτητα βοηθήματα, ὧν εἶχον ἀνάγκην, πλὴν τῶν περὶ τοῦ θέματος βιβλίων, φυλλαδίων καὶ ἐντύπων ὑπομνημάτων, μὴ ἐλληνικῆς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ προελεύσεως, ἀτινα φιλοφρόνως μοι εἶχε δανείσει ὁ Κεῖπερτ πρὸς σύνταξιν τῆς ἐν σχεδίῳ πραγματείας. Τὸ ὑπουργεῖον ὁμως ἀπήντησεν, ὅτι αἱ ζητούμεναι πληροφορίες εὐρίσκοντο δῆθεν εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς πρεσβείας ἀπὸ τὸν καιρὸν τοῦ ἐν Βερολίνῳ συνεδρίου. Τόσον προσφάτως!

Ἀπογοητευμένος ὁ Ραγκαβῆς μοι ἀνεκοίνωσε τὴν πλήρη ἀδιαφορίαν, ὡς ἔλεγεν, ἀπάντησιν τοῦ ὑπουργείου· καὶ ἀπὸ ταύτης ὀρμηθεὶς ἤρξατο διηγοῦμένος μοι τὰ κατὰ τὸ συνέδριον καὶ τὴν εἰς αὐτὸ παράστασιν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ λεπτὴ εἰρωνία τοῦ δηκτικοῦ Φαναριώτου μοι ἐξωγράφῃσεν τὸν ἀντιπροσωπεύσαντα τότε τὴν Ἑλλάδα ἐν Βερολίνῳ με' χρώματα τόσον ζωηρά, τόσον παραστατικὰ τοῦ φυσικοῦ, ὥστε ἀκόμη τώρα νομίζω, ὅτι βλέπω ἐμπρὸς μου ζωντανὸν τὸν κ. Θεόδωρον Δηλιγιάννην, ἀναχνιώσκοντα δι' ἀλλοκότου γαλλικῆς προφορᾶς τὸ ὑπόμνημά του ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου, ἐν μέσῳ βαθυτάτου ὕπνου

ἀντιπροσώπων τινῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Ὁ Ραγκαβῆς με' ἐθεβαίου, ὅτι αὐτὸς ὁ Βίσμαρκ τῷ ἀπηύθυνε βραδύτερον παρατηρήσεις διὰ τὴν ἀφόρητον ἐκείνην ἀνάγνωσιν.

— Καὶ ἦτο ἀληθῶς, μοι ἔλεγεν ὁ Ραγκαβῆς, κἄτι τι τερατῶδες. Ἀλλὰ ποῦ νὰ πεισθῇ ὁ κ. Δηλιγιάννης ν' ἀφήσῃ εἰς ἄλλον τὴν ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου διατύπωσιν τῶν ἀξιώσεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὅτε ἐπετεύχθη ἡ πρόσκλησις τῆς Ἑλλάδος, μόνον ὅπως ἀκουσθῶσιν οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτῆς, ἐπεχείρησα νὰ προκαλέσω συνεννόησιν τινα μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν λεχθησομένων ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου. Ἀλλ' αὐτὸς εἰπὼν μοι «κἄτι προτοίμασα ἐγὼ» οὔτε τὸ ὑπόμνημα συγκατένευσε νὰ μοι δείξῃ, οὔτε εἰς ἄλλας ἐξηγήσεις εἰσῆλθεν. Ἀπέφρυνε μάλιστα πᾶσαν περαιτέρω ὁμιλίαν περὶ τοῦ θέματος. Ἐφοβεῖτο διαρκῶς μὴ λάβω ἐγὼ ὄλην τὴν δόξαν, ὡς νὰ μὴ ὑπῆρχεν ἀρκετὴ δόξα καὶ διὰ τοὺς δύο μας!

Τὰ λεπτὰ χεῖλη του διεστάλθησαν εἰς σαρκαστικὸν μειδίαμα, καὶ ἐμοῦ γελῶντος ἀκόμη, ἐξηκολούθησεν αὐτὸς με' τὸν συριστικὸν ἐκείνον τῆς φωνῆς του τόνον, ὁ ὁποῖος ἐνέκλειε πολλάκις καυστικὴν εἰρωνίαν :

— Τόσῃν πεποιθήσιν εἶχεν, ὅτι τὸ καχοσυνηταγμένον ἐκεῖνο καὶ μακροσκελὲς ὑπόμνημα θὰ ἐπέφερε ἀλανθᾶστως τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα, ὥστε ὅτε ἀνέστην ἐγὼ διὰ νὰ προσθέσω ὀλίγας λέξεις—δὲν λέγω διὰ νὰ ἐξαλείψω τὴν ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ἐντύπωσιν—ὁ κ. Δηλιγιάννης μοῦ ἐτραβοῦσε διαρκῶς τὴν ἄκραν τοῦ ἐνδύματός μου ψιθυρίζων ἐλληνιστί: «Ἀφῆτε κ. Ραγκαβῆ. Ἀρκετὰ εἶνε ὅσα εἶπα ἐγὼ. Τελειώσατε σᾶς παρακαλῶ». Καὶ με' τοιοῦτο ἀκομπανιαμέντο ἐτελείωσα καὶ ἐγὼ τὸ λογύδριον μου χωρὶς νὰ εἶπω ὅσα εἶχον κατὰ νοῦν. Διότι ναὶ μὲν ὁ λόγος μου ἐκεῖνος ἦτο αὐτοσχέδιος, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε πολὺ περισσότερα ἔπρεπε νὰ εἶπω, διὰ ν' ἀναπτύξω τὸ θέμα καθὼς ἐγὼ ἐνόμιζα ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναπτυχθῇ, ὅπως συμπληρωθῶν τὰ κενὰ τοῦ ὑπομνήματος ἢ μᾶλλον, ὅπως τεθῇ τὸ ζήτημα εἰς τὴν θέσιν του. Ἐφύλαξα μάλιστα μίαν στενὴν λωρίδα χάρτου ἐπὶ τῆς ὁποίας εἶχον σημειώσει τὰς βάσεις τοῦ λόγου μου.

Καὶ ἐγερεθεὶς ἀνεσκάλευσε τὰ φυλλάδια τῶν ἀπομνημονευμάτων του καὶ μοι ἐπέδειξε τὸ ἐν τῇ ἐπομένῃ σελίδι αὐτόγραφον. Τὸν παρεκάλεσαν αὐτὸς τὸ δώσῃ ὡς ἐνθύμιον, ἂν δὲν τῷ ἦτο ἀπαραίτητον, ἐκεῖνος δὲ προθύμως μοι τὸ παρεχώρησε λέγων μοι, ὅτι τὸ εἶχε κρατήσῃ μόνον, ὅπως ἀργότερον συντάξῃ τὸν λόγον του, ἂν ὅχι ὡς ἔπρεπε ν' ἀπαγγελλθῇ, τοῦλάχιστον ὡς ἀπηγγέλθη. Διότι ὁ ὑπὸ τοῦ τηλεγραφικοῦ πρακτορείου Βόλφ τότε δημοσιευθεὶς δὲν εἶνε πλήρης, καὶ μόλις ἐξ ἡ ἐπτά ἐκ τῶν σημειώσεων τούτων παρουσιάζει ὡς χρησιμποιηθείσας ἐνώπιον τοῦ Συνεδρίου.

Πιστότερον ἴσως ἀποδίδει τὸ περιεχόμενον τῆς αὐτογράφου σημειώσεως ἢ αὐθεντικῇ περιλήψει τοῦ λόγου τοῦ Ῥαγκαβῆ ἐν τοῖς ἐπισήμοις πρακτικοῖς τοῦ συνεδρίου (Πρωτόκολλον Θ') διὰ τῆς καταπληκτικῆς βραχυλογίας τῆς.

*Les chrétiens méritent l'intérêt,
membre vital à la société politique.
Chercher la racine du mal.
Non le mauvais vouloir, ou l'incapacité.
Non manque de sincérité.
Réorientation des agents, du peuple.
Esprit de l'islamisme, certains autochtones.
Concilier les vives que des intérêts.
Exemple, code d'égalité. Coran, C. de justice.
Appliquer les R. c'est donner la Turquie.
Si l'Europe impose les R., elle donnera la Turquie.
Les peuples chrétiens veulent la Liberté (H) =
Ont-ils les qualités pour s'auto-administrer?
Les maîtres les ont-ils plus? - Hais.
La Grèce doit se préparer à avoir
la parole! - Un peu de meso-
quidam... la liberté.
Que les gras ministres... la liberté nous.
Qu'on voie la Grèce, Projes.
Comme.
Ses.
Méditerranée.
malad... politique. Ministres.
Antipathies.
ottomans, gagnent son... chrétiens
(Fne)
en vive agents de civilisation.*

= (**) Crète, Gaston moussis.
Thérèse, bas...
La Grèce, une avocat,

Ἴδου δὲ κατὰ λέξιν τὸ ἐπίσημον ἐκεῖνο κείμενον :

Ὁ κ. Ραγκαβῆς ὑποβάλλει ἔπειτα συμπληρωματικὰς τινὰς παρατηρήσεις καὶ ἐπιμένει κυρίως ἐκθέτων τὰς προόδους ἃς ἐπετέλεσεν ἡ Ἑλλάς ἀπὸ ἀναγκρούσεως τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῆς, καὶ τὰς δυσχερείας, ἃς παρενέβαλον εἰς τὰς προόδους ταύτας ἡ μικρότης τοῦ βασιλείου, ἡ ἔλλειψις φυσικῶν συνόρων καὶ αἱ διηγερεῖς ἐξεγέρσεις τῶν ὁμοφύλων παρὰ τὰ σύνορα λαῶν. Κατὰ τὴν Α. Ε. ἡ αἰτήθεϊσα παρὰ τοῦ συναδέλφου του ἑδαφικῇ αὐξήσει εἶνε ἀναγκαῖα οὐ μόνον ὑπὲρ τῆς ὑπάρξεως τῆς Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης ἐν Ἀνατολῇ.

Ὁ Ραγκαβῆς οὐδέποτε ἐδημοσίευσεν πλήρως τὸ κείμενον τοῦ λόγου του, ἐνῶ ἡδύνατο νὰ τὸ πράξῃ τότε ἀμέσως συμπληρῶν ἢ μετασκευάζων τὸ ὑπὸ τοῦ ἡμιεπισήμου τηλεγραφικοῦ πρακτορείου Βόλφ ἀνακοινωθὲν τοιοῦτο. Ἀλλὰ σκεφθεὶς ἴσως ὠριμώτερον ἐπροτίμησε ν' ἀφήσῃ αὐτὸ ὡς ἐδημοσιεύθη, ἀφοῦ οὕτως εἶχε προσλάβει πλέον ἱστορικὸν χαρακτῆρα, ἢ νὰ φανῇ, ὅτι βραδύτερον ἐφιλοτέχνησεν ἄλλον λόγον, ὅζοντα λυχνίας. Ὁ ἴδιος μοὶ ἔλεγεν περὶ τούτου γελῶν :

— Ἀφοῦ ἐπιστεύθη ἀπαξ, ὅτι τὸ δημοσιεῦθαι κείμενον εἶνε ἀκριβὲς ἀπόδοσις τοῦ ἐνώπιον τοῦ συνεδρίου λογιδρίου μου, τίνα σημασίαν θὰ εἶχεν ἂν ἐδημοσίευσεν μετὰ ἔτη ἄλλο κείμενον μὲ νέας ὅλως περιόδους καὶ τόσον παρηλλαγμένην τὴν φράσιν; Ἀρκεῖ, ὅτι εἰς τὸν δημοσιεῦθαι περιέχονται, αἱ κυριώτεραι βάσεις τῆς σημειώσεώς μου ταύτης. Σῶς τὴν δίδω εὐχαρίστως καὶ ὅταν ἀποθάνω χρησιμοποίησατέ την, ὅπως θέλετε.

Οὕτω περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν μου τὸ σήμερον ἐν πανομοιότυπῳ δημοσιευόμενον ἱστορικὸν ἀληθὺς αὐτόγραφον τοῦ Ραγκαβῆ. Τὴν σεβαστὴν ἐντολὴν τοῦ ἐτήρησα. Ἀλλ' ἡ θέσις τοῦ πρωτοτύπου δὲν ἦτο βεβαίως ἐν τῇ χαρτοφυλακίῳ μου. Ἡ Ἱστορικὴ καὶ Ἐθνολογικὴ Ἑταιρία φυλάττει αὐτὸ ἀπὸ τινων ἐβδομαδῶν, ὑπ' ἐμοῦ προσενηχθέν, ἐν τῇ πολυτίμῳ συλλογῇ τῆς τῶν χειρογράφων (*), οἱ δ' ἀναδιδῶντες μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὰ κειμήλια ἐκεῖνα, ἃς ἀναμνησκονται ὅποιαν ἱστορίαν ἐγκλείει ἡ στενὴ ἐκεῖνη λωρὶς χάρτου μὲ τὰ ἐπ' αὐτῆς γαλλικὰ ὀρθοσκαλίσματα.

Ἡ τελευταία μετὰ τοῦ Ραγκαβῆ συνάντησις μου ὑπῆρξε κατὰ τὰς ἐκλογὰς τῆς 14 Ὀκτωβρίου. Ὁ σεβαστὸς γέρον ἐχε λάβει μέρος εἰς τὸν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κ. Δ. Ράλλη συνδυασμὸν τῆς τότε Ἑθνικῆς Ἀντιπολιτεύσεως. Ἐπανεῖδομεν λοιπὸν ἀλλήλους ὡς συνυποψήφιοι καὶ συνεργάται. Ἡ ἐκλογικὴ περιφέρεια ἦτο νομαρχιακὴ, αἱ δὲ περιοδεῖαι τῶν ὑποψηφίων ἐπίπονοι. Διὰ τοῦτο ὅτε ἡμεῖς ἀνεχωρήσαμεν, ἵνα ἐπισκεφθῶμεν τὴν Μεγαρίδα, τὰς Θήβας καὶ τὴν Λεβαδειάν, ἐκεῖνος δὲν μᾶς ἠκολούθησεν. Ἀλλ' ἀκαταπόνητος ὡς ὑπῆρξε πάντοτε μετέβαινε καθ' ἐκάστην δις τῆς ἡμέρας εἰς τὸ ἐν τῇ γραφείῳ τοῦ κ. Ράλλη ἐκλογικὸν ἡμῶν ἐντευκτήριον, καὶ ἐδέχτο τὸν λαὸν καὶ συνεκοινῶναι εὐαρέστως μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀνестρέφετο προσηνέστατα μετὰ τῶν ἐκλογέων. Ἦτο δ' ἀληθῶς ἀξιοσημείωτον θέαμα νὰ βλέπῃ τις τὸν γεραρὸν ἄνδρα ἐν μέσῳ τῶν ἀφωσιωμένων τῷ κ. Ράλλῃ φίλων, ἀναπτύσσοντα αὐτοῖς μετ' ἀγαθότητος τὰ πολιτικὰ τῆς ἡμέρας ζητήματα, μυοῦντα αὐτοὺς εἰς τὰς περὶ ἑθνικῆς πολιτικῆς ἰδέας του, καὶ μετὰ νεανικῆς

(*) Ἐνεγράφη ἐν τῇ Ἀρχείῳ τῆς Ἑταιρίας ὑπ' ἀρ. 8519.

ζωηρότητος ἐκθέτοντα εἰς τὸ ἀκροατήριόν του τὰς ἐλπίδας καὶ τὰς γνώμας του περὶ ἀνορθώσεως τῶν κακῶς κειμένων. Οἱ ἀπλοῖκοι ἄστοι τὸν ἤκουον μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ καὶ ἐντεταμένης προσοχῆς, ἀκούραστος δ' ἐκεῖνος δὲν ἀπηξίου προκαλούμενος νὰ διδῇ ἀπαντήσεις, νὰ εἰσέρχεται εἰς λεπτομερείας καὶ ν' ἀναπτύσσει ἐπὶ τὸ εὐληπτότερον τὰ θέματά του. Ὅτε δ' ἡμεῖς ἐπανήλθομεν ἐκ τῆς ἀνὰ τὸν νομὸν ἐκλογικῆς περιοδείας, εὗρομεν τοὺς τακτικούς τοῦ ἐντευκτηρίου θαυμάνας ἐμπεπλημένους θαυμασμοῦ διὰ τὸν σοφὸν ἄνδρα. Ἀνάμικτόν τι αἰσθημα ἐνθουσιασμοῦ καὶ εὐλαθείας εἶχε γεννηθῇ ὑπὲρ αὐτοῦ.

Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἀνὰ τὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς μέχρι Λαυρίου ἐκδρομὰς ἡμῶν ὁ Ραγκαβῆς δὲν ἔλειψεν. Ἡ μετὰβασίς ἄλλως, γινομένη διὰ τοῦ σιδηροδρόμου ἢ ἐφ' ἁμαξῶν, δὲν ἦτο τόσοσιν κοπιώδης. Μᾶς συνῴδισε λοιπὸν εἰς πάσας ταύτας καὶ ἐνθυμοῦμαι ἀκόμη τὸν ἐνθουσιασμὸν τῶν χωρικῶν ἐπὶ τῇ θέξ του :

— Νά ! αὐτὸς εἶνε ὁ γέρω-φιλόσοφος, ἔλεγεν ὁ εἰς πρὸς τὸν ἄλλον καὶ πάντες αὐτὸν ἐδείκνυν.

Ἐβλεπε δέ τις ἄνδρας ὠρίμους, ἀρελεῖς ἀγρότας καὶ στιβαροὺς τῶν μεταλλείων ἐργάτας, προσερχομένους ἀσκεπεῖς, ἵνα τῷ θλίψωσι τὴν χεῖρα καὶ ὡς ἐξ ἐνστίκτου κύπτοντας ἵνα ἀσπασθῶσιν αὐτήν. Ἄν δὲ ἡ κομματικὴ πολιτικὴ δὲν ἐδέσμευε τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐνεργείας τῶν ἐκλογέων βεβαίως θὰ ἐβλέπομεν τότε τὸν Ραγκαβῆν πρῶτον βουλευτὴν Ἀττικῆς. Δυστυχῶς τὰ πολιτικὰ ἡμῶν ἦθι εἶνε τοιαῦτα, ὥστε ὑπερισχύει παντὸς ἄλλου αἰσθηματος τὸ κομματικὸν συμφέρον, ὃ δὲ ἡμέτερος συνδυασμός, παλαιῶν τότε ἀναμέσον τῶν δύο ἀρχαιοτέρων κομμάτων δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀναδείξῃ βουλευτὴν ἄλλον τινὰ πλὴν τοῦ ἀρχηγοῦ του. Ἐνεποίη ὅμως εἰς πάντας ἐντύπωσιν ἡ πραότης μεθ' ἧς ὑπετάσσετο ὁ Ραγκαβῆς εἰς τὰ ἐκλογικὰ ἔθιμα. Ἐθλίβε χεῖρας, ἀπέτεινε προσηνεῖς λόγους καὶ εἰσῆρχετο ἀπὸ καταστήματος εἰς κατᾶστημα καὶ ἀπὸ οἴκου εἰς οἶκον. Εἰς ἓν μόνον τῶν ἐκλογικῶν τούτων ἐθίμων δὲν ἠδυνήθη νὰ υποβληθῇ καὶ εἰς ὅλας τῶν ἐκλογέων τὰς παρακλήσεις ἀντετάχθη καρτερικώτατα. Οἶνον δὲν ἔπιε παντάπασιν. Καὶ εἰς τὰς προτροπὰς τῶν φίλων μας ἐν τοῖς χωρίοις ἰδίως, οὔτινες ἀνεξαίρετως ἀπεκάλουν αὐτὸν «ἐξοχώτατον», νὰ δοκιμάσῃ τὸν οἶνον των, ἤρνετο καὶ ἀπῆντα μειδιῶν :

— Ἐχετε τόσοσιν λαμπρὸν νερόν ἐδῶ εἰς τὸ χωριό σας !

Τοῦτο ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν ἦτο ἀληθές. Διότι τὰ πλείστα τῶν χωρίων ὑδρεύονται ἐκ φρεάτων. Διὰ τοῦτο ἡναγχάζετο ἐνίοτε νὰ φέρῃ εἰς τὰ χεῖλη τὸ ποτήριον καὶ νὰ βρέχῃ μόλις αὐτὰ οὐδὲ σταγόνα καταπίνων. Καὶ στρεφόμενος πρὸς με ἐψιθύριζε γερμανιστί :

— Τὸ νερόν των εἶνε ἀληθῶς τόσοσιν ὀλίγον πόσιμον, ὥστε δὲν ἔμπορεῖ κανεὶς νὰ τοῖς ἀρνηθῇ τὴν χάριν.

Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐνέδιδεν εἰς τὰς ἐπιμόνους παρακλήσεις των διὰ προσποιήσεως, ὅτι πίνει. Μόνον ἐν Κερατέᾳ, ὅπου παρετέθη ἡμῖν λαμπρὸν γεῦμα, ὑπῆρχον δὲ καὶ πάντα τὰ χρειώδη πρὸς ἀνάπαυσιν μετ' αὐτό, ἐγείρας τὸ κύπελλον καὶ προπιῶν διὰ λόγων καλλιτεχνικῶν ὑπὲρ τοῦ οἰκοδεσπότου ἔπιεν ὀλίγον οἶνον. Οἶονε δὲ δικαιολογούμενος πρὸς με προσέθηκε χαμηλοφώνως :

— Ἐχουν πραγματικῶς τόσοσιν θαυμάσιον νερόν ἐδῶ εἰς τὸ χωρίον, ὥστε ἀξίζει νὰ πῇ κανεὶς καὶ ὀλίγον κρασί, διότι πίνει ἔπειτα ἄφθονον νερό καὶ τὸ ἐξουδετερώνει.

Τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν ἐκείνων εἶνε γνωστά. Ὁ Ραγκαβῆς ἐτιμήθη μόνον ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ συνδυασμοῦ μας λαβὼν τὰς πλειοτέρας ψήφους μετὰξὺ πάντων τῶν συνυποψηφίων, πλὴν τοῦ κ. Ράλλη, ἀλλ' ὡς εἰκός, ἀπέτυχε. Ἐδέχθη μετὰ τινος φιλοσοφίας τὸ ἀποτέλεσμα, ἀλλ' ὅτε μετὰ τὴν ἀποτυχίαν συνηντήθημεν μοι ἐξωμολογήθη, ὅτι ἤλπισε νὰ λάβῃ πλειοτέρας ἐκλεκτικὰς ψήφους. Δυστυχῶς οἱ ἐκλογεῖς ἐψήφισον οὐχὶ τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν ἀλλὰ τὴν κομματικὴν ἀφοσίωσιν, οὕτω δὲ ὁ Ραγκαβῆς δὲν ἐπανῆλθε καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν. Ἀπεσύρθη εἰς τὸ γραφεῖόν του καὶ εἰς τὰς προσφιλεῖς αὐτῷ μελέτας, ἀπὸ καιροῦ δὲ εἰς καιρὸν με ἐνθυμεῖτο ἀποστέλλων μοι βραχείας σημειώσεις περὶ διαφόρων ζητημάτων, ἅτινα μοι συνίστα νὰ πραγματευθῶ ἐν τῇ Ἐφημερίδι. Ὑπῆρξε βεβαίως ὑπέροχος καὶ συμπαθεστάτη προσωπικότης διὰ τὴν Ἑλλάδα, διὰ τοὺς μετ' αὐτοῦ ὁμῶς στενωτέρου ἀναστραφέντας ἦτο ὁ μᾶλλον εὐάρεστος καὶ πνευματώδης σύντροφος, τῆς συναναστροφῆς τοῦ ὁποίου τὰ ἀπαράμιλλα θέλητρα ἀφῆκαν ἡμῖν γλυκεῖαν καὶ ἀνεπλήστων μνήμην.

ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ν. ΡΟΥΚΗΣ

Ἀθηναϊκὴ ἡχώ

Τὴν Πρωτομαχίαν ἀπερρόφησε φέτος ἡ πολιτικὴ. Ἡ παραμονὴ τῆς ἦτο ἐκ τῶν πυρετωδῶν παραμονῶν ἐκλογῆς πρὸς ἐπίμετρον δὲ καὶ ὁ καιρὸς, — ὡς τις χαιρετισμὸς τελευταῖος τοῦ τόσοσιν ἡπύρου ἄλλα καὶ τόσοσιν ἰδιοτρόπου χειμῶνος — ἦτο ψυχρὸς ἀρκετὰ καὶ ὁ ἀνεμος ἔπνεε συσσωρεύων νέφη ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ἀνυψῶν μέχρις αὐτῶν κάτωθεν ἄλλα νέφη κοινορτοῦ. Δὲν ἐορτάσαμεν τὴν ἐορτὴν τῶν ἀνθῶν εἰς τοὺς κήπους. Ἐμείναμεν, οἱ περισσότεροι τοῦλάχιστον ἂν ὅχι οἱ φρονιμώτεροι, προφυλαγμένοι εἰς τὰς οἰκίας, με ὀλίγους ἀντιπροσώπους τοῦ ὠραίου αὐτῶν βασιλείου εἰς στεφάνους ἢ εἰς ἀνθοδέσμες, καὶ ἀνεπλάσσομεν διὰ παλαιότερων αἰσθηματικῶν ἀναμνήσεων, ὅτι ὑπὸ ἄλλας εὐμενεστέρας συνθήκας θάπελαμβάνομεν — τὴν ἀμβροσίαν